

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

SOME ISSUES OF THE PROTECTION OF FAMILY RIGHTS IN THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Онишко О.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Парасюк В.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Бориславський Р.А., к.ю.н.,
викладач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті проаналізований захист сімейних прав у рішеннях Європейського суду з прав людини. З'ясовано роль і місце родини в сучасному світі, і аргументовано, що у зв'язку з розвитком суспільства, глобалізаційних та інтеграційних процесів у Європі та світі, традиційна форма родини загалом, і шлюб зокрема втратила, колишній потенціал. Визначено, що проблеми пов'язані із захистом сімейних прав виникають як у традиційних, так і у одностатевих пар, як у зареєстрованих так і у незареєстрованих стосунках.

Особливого захисту потребує сім'я, в якій з'являється дитина чи це природнім шляхом, чи з допомогою досягнень у сфері біомедицини чи шляхом усиновлення. Будь який із вищевказаних шляхів (якщо він не суперечить чинному законодавству) накладає додатковий обов'язок як на батьків (опікунів) так і на державу створити дитині належні умови захисту, а батьками відстоювати батьківські права у випадку їх порушення.

Досліджено порушення батьківських прав, пов'язаних з: зловживанням батьківською опікою одним з подружжя чи іншими родичами-опікунами, недотриманням розумного строку розгляду справ з питань опіки, відновленням провадження щодо встановлення біологічного батьківства, відмовою в усиновленні за ознакою статі або за відсутності зареєстрованого шлюбу, впливом строку позовної давності у справах про встановлення батьківства, визнанням спадкових прав позашлюбних дітей, усиновленням без згоди біологічних батьків та порушення низки інших сімейних прав.

Визначено, що одностатеві пари не у всіх державах-членах ЄС мають однакові права як щодо легалізації сімейних стосунків, так і щодо усиновлення. Досліджено, що навіть у державах, де дозволено усиновлення самотньою особою (не подружньою парою), інший з партнерів не завжди може усиновити цю ж дитину, або біологічну дитину свого партнера на національному рівні.

Ключові слова: батьківські права, сімейні відносини, батьки та діти, усиновлювачі, біологічні батьки, інтереси дитини.

The protection of family rights in the decisions of the European Court of Human Rights is analyzed in the article. The role and place of a family in the modern world is clarified, and it is argued that in connection with the development of society, globalization and integration processes in Europe and the world, the traditional form of a family in general, and marriage in particular, has lost its former potential. It is determined that problems related to the protection of family rights arise in both traditional and same-sex couples, as well as in registered and unregistered relationships.

A family in which a child appears, whether naturally or with the help of achievements in the field of biomedicine, or through adoption, needs special protection. It is argued that any of the above ways (if it does not contradict) imposes an additional obligation on both parents (guardians) and the state to create appropriate conditions for the child's protection, and on parents to defend parental rights in case of their violation.

Violation of parental rights related to: abuse of parental custody by one of the spouses or other guardian relatives, non-compliance with a reasonable time limit for consideration of custody cases, resumption of proceedings to establish biological paternity, refusal of adoption based on gender or in the absence of a registered marriage, expiration of the statute of limitations in cases of establishing paternity, recognition of the inheritance rights of illegitimate children, adoption without the consent of biological parents, and violation of a number of other family rights are researched.

It is determined that same-sex couples do not have the same rights in all EU member states both regarding the legalization of family relationships and adoption. It is studied that even in the states where adoption by a single person (not a married couple) is allowed, the other partner can not always adopt the same child, or a biological child of his partner on the national level.

Key words: parental rights, family relations, parents and children, adoptive parents, biological parents, interests of a child.

Вступ. Кожна правова демократична держава світу намагається вжити усіх заходів для захисту прав людини і громадянина на національному рівні, враховуючи міжнародні стандарти. Одним із пріоритетних напрямів у сфері вказаного захисту є захист родини, як першопочаткового середовища для виховання дитини, що дає основу для суспільного розвитку цієї дитини як особистості в державі та громадянському суспільстві, яке його оточує.

Конституція України (ст. 32) гарантує право на захист приватного та сімейного життя, куди входить і захист членів родини, усиновлення, захист інших сімейних прав [1]. На жаль, на національному рівні інститут захисту права на сімейне життя має низку прогалин і потребує внесення змін та доповнень, з огляду на кількість поданих заяв до

Європейським судом з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ) та кількості винесених ним рішень. Станом на 2023 рік частка рішень, які прийняв ЄСПЛ по статті 8 Конвенції (Право на повагу до приватного і сімейного життя) становить 15,78 % від усіх рішень, тоді як у 2015 році цей відсоток був удвічі меншим і складав 7,41 % [2]. Аналіз справ ЄСПЛ дозволить визначити основні пріоритети, які бере до уваги Суд, розглядаючи порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) для створення ефективних механізмів захисту права на повагу до приватного та сімейного життя на національному рівні.

Частково вказану тему на національному та міжнародному рівнях досліджувала низка науковців. Серед них

варто виділити Данаю Райт, яка аналізувала відносини спадкування у нетрадиційних родинах [3]. Класифікацію різних типів сімей та їх інтегрованість у те чи інше суспільне середовище, залежно від типу культурного середовища, запропонував Рауль Шарма [4, с. 306-310]. Забезпечення права на повагу до приватного та сімейного життя та публічної служби у рішеннях Європейського суду з прав людини досліджувала Людмила Фоміна [5]. Питання юридичного визнання одностатевих відносин, виховання дітей одностатевими парами з точки зору європейського права, права країн ЄС та Ради Європи аналізувала Аліна Трифоніду [6, с. 176-194]. Захист батьківських прав у США, незалежно від їх походження (сімейне, біологічне чи шляхом усиновлення) аналізувала Саманта Бен-вен Лі. У своїй науковій розвідці авторка запропонує шляхи для стратегічного судового розгляду, щоб забезпечити рівні права на батьківство для всіх батьків [7]. Критерії визначення найкращих інтересів дитини та їх значення при вирішенні справ у сфері захисту сімейних прав Європейським судом з прав людини досліджувала Ольга Алексеєва [8, с. 48-49]. Основні підходи визначення порядку усиновлення іноземцями у країнах Європи вивчала Альбіна Соловей. Авторка підсумувала, що порядок міжнародного усиновлення значно складніший, ніж усиновлення на національному рівні, і у кожній з європейських держав існують свої особливості [9]. Однак, вказані праці розкривають не усі аспекти захисту права на сімейне життя на основі рішень ЄСПЛ, а окремі з них потребують додаткового вивчення.

Метою статті є аналіз практики ЄСПЛ у сфері захисту права на приватне та сімейне життя, зокрема право на батьківство, право на усиновлення, підтримання стосунків між батьками та дітьми.

Становище родини (сім'ї) в сучасному світі. Поняття і значення родини в сучасному цивільному законодавстві є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства в буд-якій країні світу. В останні роки спостерігається зростання підтримки держави, спрямованої на допомогу батькам у вихованні дітей. Проте в умовах соціальних змін та глобалізаційних процесів, зміст і межі визначення сім'ї змінюються. Відмінності в розумінні сім'ї часто є наслідком різних систем цінностей учасників суспільного життя або динаміки формування домінуючої моделі сім'ї, спричиненої соціальними явищами (глобалізація, швидкий доступ до інформації, розвиток біомедицини, сурогатне материнство, легалізація одностатевих відносин тощо). У демократичній країні закон має відображати низку потреб, цінностей і структури суспільства, тому, перш ніж оцінювати рівень захищеності сім'ї, необхідно визначити рамки поняття «сім'я» та «шлюб».

Сучасні моделі шлюбу та сім'ї зазнали значних змін у порівнянні з традиційними, де чоловік працює, а жінка займається домашнім господарством, доглядає за дітьми, а для створення сім'ї значення має офіційно зареєстрований шлюб між особами протилежної статі. Вказані позиції втрачають свою актуальність, і досить часто молоді негативно ставляться до традиційно оформлених відносин між чоловіком і жінкою. Також у світі спостерігається тенденція розвитку одностатевих стосунків та можливість їх правового регулювання [10, с. 223-230].

Важливою складовою сімейного життя є право жити разом, спільно організувати побут, вести домашнє господарство, і члени сім'ї могли насолоджуватися товариством один одного. Повага до єдності сім'ї та возз'єднання сім'ї у разі розлучення є невід'ємною частиною права на повагу до сімейного життя відповідно до ст. 8 Конвенції. Поняття «сімейне життя» є автономним поняттям, а отже, його існування є, по суті, питанням факту, що залежить від реального існування на практиці тісних особистих зв'язків. Суд здійснює рзгляд справ, де існують фактичні сімейні зв'язки, такі як спільне проживання заявників, за відсутності будь-яких правових підстав визнання сімей-

ного життя [11, с. 112-115]. Таким чином, поняття «сім'я» у ст. 8 Конвенції стосується шлюбних відносин, а також інших фактичних сімейних відносин.

Визначальним фактором створення сім'ї є поява дитини, найчастіше через народження, хоча правовий зв'язок споріднення може бути отриманий і через усиновлення. Суть захисту сім'ї полягатиме в турботі про благополуччя дитини, оскільки дитина природно слабша у цих стосунках, що виражаються у забезпеченні неповнолітньому належного сімейного середовища. Зрештою, сім'я, як соціальна група, має служити своїм членам, а не функціонувати ізольовано від потреб кожного з них [12, с. 26-38].

Питання про те, чи називати сім'єю групу, яка виконує подібні функції, але складається з осіб-представників ЛГБТ спільнот є суперечливим. Середовище, в якому була створена Конвенція, визнає сім'ї, створені союзом жінки та чоловіка, залишаючи осторонь питання регулювання одностатевих відносин. Однак, ЛГБТ-спільноти підтримують аргумент, що одностатеві відносини – це явище, відоме з давнини, і, беручи до уваги широке визначення свободи та рівності перед законом, типове для сучасних демократичних країн [13].

Залишаючи осторонь природу стосунків дорослих, можна сформулювати поняття сім'ї – це зв'язок двох, а включаючи хоча б одну дитину – трьох осіб, який базується на міцних і тривалих емоційних і правових зв'язках, а часто також на кровних зв'язках, які служать для забезпечення неповнолітнім належного виховання, догляду, освітнього середовища для належного розвитку, а також підготовки до життя в суспільстві.

Сім'я, як окрема спільнота з фундаментальним характером, вимагає поваги до своєї автономії, подібно до того, як кожна людина, за своєю природою, повинна мати право на самовизначення, що випливає з її гідності. Основні групи людей в суспільстві формуються на основі емоційних та кровних зв'язків і повинні мати можливість самі вирішувати питання про себе і свою родину. Проте завдання держави полягає в тому, щоб поважати автономію сім'ї, межі якої встановлюються лише свободою та автономією інших людей.

Сім'я має бути надійним захистом для своїх членів. Вона також залишається першим і найважливішим освітнім середовищем для дітей, які в ній народилися, або прийняті на виховання. Таким чином, проблеми сім'ї не можна розглядати ізольовано від дітей, які, будучи безпорадними в житті та не в змозі самостійно задовольняти свої потреби, потребують особливої уваги та підтримки. Отже, керівним принципом захисту сім'ї є добробут дитини. Мета та функції найкращих інтересів дитини полягають у забезпеченні їй належного психофізичного, духовного та соціального розвитку.

Захист сімейних прав на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

У Конвенції з прав людини та основоположних свобод 1950 р. сім'ї присвячено дві статті. Це не мало, враховуючи, що вона містить 12 статей, які стосуються конкретних прав, а решта із загальної кількості 66 статей становлять процесуальні норми, якими керується Суд при здійсненні правосуддя Крім того, сімейні права регулюються ст. 2 Додаткового протоколу № 1 Конвенції та ст. 5 Додаткового протоколу № 7 Конвенції. Сімейне життя, зазвичай, починається з шлюбу, і це визначає ст. 12 Конвенції щодо права на шлюб і створення сім'ї. Ст. 8 Конвенції забезпечує повагу до сімейного життя, ст. 2 Додаткового протоколу № 1 до Конвенції – права батьків забезпечувати виховання та освіту своїх дітей, яке відповідає їхнім власним релігійним та філософським переконанням, ст. 5 Додаткового протоколу № 7 визнається рівність прав та обов'язків подружжя як під час шлюбу, так і в разі розірвання шлюбу [14].

Ст. 8 Конвенції здійснює захист права на приватне та сімейне життя. Так, родина – це правовий зв'язок між чоловіком та жінкою, підтверджений свідоцтвом про шлюб, або фактичні відносини між подружжям, які спільно проживають та ведуть спільне господарство. Вказаний фактичний зв'язок не повинен бути чинником дискримінації, так як члени такої сім'ї користуються гарантією ст. 8 такою ж мірою, як і члени сім'ї в зареєстрованому шлюбі. Ст. 12 Конвенції є положенням *lex specialis* щодо права на шлюб і захищає фундаментальне право чоловіка і жінки на одруження і створення сім'ї. Конвенція підтримує традиційне уявлення про шлюб між чоловіком і жінкою. Хоча багато держав-членів Ради Європи розширили поняття традиційного шлюбу можливістю його укладення з одностатевими партнерами. Однак, ст. 12 Конвенції не містить зобов'язання держав-учасників Конвенції надавати доступ до шлюбу одностатевим парам.

Союз осіб однієї статі підпадає під поняття «сімейне життя» нарівні з союзом двох осіб різної статі в частині необхідності юридичного визнання та правового захисту такого союзу відповідно до ст. 8 Конвенції. Слід також зазначити, що ст. 12 Конвенції не зобов'язує держави надавати одностатевим парам можливість одружитися. Натомість, держави користуються автономією щодо визначення статусу, який надають альтернативні форми юридичного визнання одностатевих стосунків. Тому не є дискримінацією обмеження щодо, наприклад, можливості усиновлення дітей або доступу до штучного запліднення [15].

Аналізуючи вищевказані нормативно-правові акти, слід пам'ятати, що формулювання Конвенції та протоколів о неї є вкрай лаконічним, а тому судова практика Комісії з прав людини, яка діяла до 31 жовтня 1999 року, та Європейського суду з прав людини, який на сьогоднішній день залишився єдиним судовим органом у сфері захисту Конвенції, здійснює розгляд скарг про порушення, враховуючи судовий прецедент.

Усиновлення представниками ЛГБТ-спільнот. Незважаючи на вражаючі світові досягнення у медицині та технологіях, одностатеві пари все ще не можуть мати дітей, які були б генетично пов'язані з обома членами пари. Однак такі пари можуть стати батьками (у соціальному, а не генетичному сенсі) кількома способами, наприклад, через запліднення через донора (відомого чи анонімного), технологію допоміжної репродукції, сурогатної вагітності, ставши одним із батьків дітей від попередніх стосунків одного з партнерів подружжя (усиновлення пасинка або усиновлення дитини подружжя) або шляхом спільного усиновлення. Це означає, що в деяких ситуаціях одна з осіб у такому одностатевому партнерстві буде біологічно пов'язана з дитиною (сурогатне материнство, або використання біологічного матеріалу донора), тоді як в інших ситуаціях (наприклад усиновлення), дитина не буде генетично пов'язана з жодним із партнерів.

Батьківські права, які одностатеві пари мають відповідно до національного законодавства держав-членів ЄС та Ради Європи, значно відрізняються. За винятком ситуацій, пов'язаних із сурогатною вагітністю, яка здебільшого заборонена в державах-членах і може призвести до відмови деяких держав-членів визнавати стосунки між дитиною та обома батьками, стосунки між дитиною та одним із батьків (небіологічним батьком в одностатевому союзі), зазвичай, не визнаються юридично. Відповіді на анкету, надіслану Європейським парламентським центром досліджень і документації до національних парламентів 15 червня 2020 року, показують, що в багатьох державах-членах одностатеві сім'ї стикаються зі значними перешкодами через відсутність юридичного визнання батьківських зв'язків між дитиною та (зазвичай) одним із батьків, незважаючи на факт, що ці зв'язки були юридично встановлені в іншій державі [16].

Законодавство країн-членів ЄС по-різному регулюють такі види правовідносин. Так, у Словаччині та Греції лише один із батьків в одностатевій парі юридично визнається батьком. В Італії одностатеві пари не визнаються батьками дитини, а усиновлення дитини одностатевим подружжям прямо не передбачено законодавством, однак дозволено прецедентним правом, за рішенням суду. Спільне виховання дітей одностатевими парами також заборонено законодавством Хорватії. Однак батькові, який перебуває в (зареєстрованому) одностатевому партнерстві, може бути надано батьківську опіку над дитиною при житті свого партнера, а також після його смерті. Законодавство Хорватії забороняє дискримінацію на підставі шлюбного та сімейного стану, і тому різне ставлення до дітей одностатевих і різностатевих пар потенційно суперечить цій забороні. Угорщина законодавчо не визнає двох одностатевих батьків законними батьками дитини. Проте, хоча закон не дозволяє дитині мати двох одностатевих батьків, однак дозволяє у судовому порядку визнати зареєстрованого партнера, або партнера у спільному проживанні батьків дитини як вітчима. Австрія, Кіпр, Естонія, Фінляндія, Іспанія, Ірландія, Польща та Словенія ставляться до дітей одностатевих пар так само, як і до дітей різностатевих пар з огляду на усі законні підстави [17, с. 78-81].

Усиновлення представниками ЛГБТ-спільнот в Європі має різне юридичне визнання в різних країнах. Повне спільне усиновлення або усиновлення пасинка, або обидва види законодавчо дозволені в 22 з 56 європейських країн. Повне спільне усиновлення одностатевими парами є законним у 19 європейських країнах, а саме в Андоррі, Австрії, Бельгії, Хорватії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Ісландії, Ірландії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Мальті, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Словенії, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Великобританії. Дві країни, а саме Естонія та Сан-Марино, дозволяють усиновлення пасинків, коли зареєстрований партнер може усиновити біологічну, а в деяких випадках і усиновлену дитину свого партнера. У Греції одностатеві пари в цивільному партнерстві можуть стати прийомними батьками. На колишніх колоніальних територіях, таких як: острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья, Кайманові острови, Гібралтар, Фолклендські острови, Гернси, Гренландія, Фарерські острови, острови Мен і Джерсі спільне усиновлення одностатевими парами є законним. Кілька країн наразі розглядають дозвіл на повне спільне усиновлення або усиновлення дітей одностатевими парами [18].

Із зростанням прийняття та юридичного визнання одностатевих стосунків проблема усиновлення іншим з батьків набула додаткового виміру. У багатьох європейських країнах закон традиційно дозволяв усиновлення іншим з батьків лише після реєстрації традиційного шлюбу, таким чином виключаючи неодружені пари та пари, які перебувають в одностатевих стосунках. Це виключення було оскаржено у справі «Газ і Дюбуа проти Франції», яка стосувалася одностатєвої жіночої пари. Під час стосунків пані Дюбуа народила доньку, зачату за допомогою генетичного матеріалу анонімного донора, яку від народження виховували як дитину в сім'ї. Згодом пані Гас і пані Дюбуа оформили стосунки цивільного партнерства, і пані Гас подала заяву про усиновлення дитини. У цьому їй було відмовлено, оскільки згідно з французьким законодавством, усиновлення іншим з подружжя дозволено лише тоді, коли пара перебуває у шлюбі, що на той час було неможливо для одностатевих пар у Франції, оскільки одностатеві пари у Франції могли оформити відносини цивільного партнерства. Заявники стверджували, що це було дискримінаційним втручанням у їхнє приватне та сімейне життя на порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції [19].

При тлумаченні ст. 8 Конвенції, у справі «Фретте проти Франції» Суд зазначив, що вона передбачає наяв-

ність сім'ї, тому просте бажання її заснувати, зокрема усиновивши дитину, не захищається статтею 8. Однак, Суд визнав порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у зв'язку з застосуванням ст. 8 Конвенції у випадку відмови усиновити дитину гомосексуалістом, стверджуючи, що оскільки французьке законодавство дозволяє усиновлення однією особою, не можна відмовляти в усиновленні на підставі нетрадиційної орієнтації [20].

У випадку врахування інтересів дитини Суд також визначив, що стосунки між небіологічним «батьком» (або «братом») і дитиною зберігаються навіть після розриву стосунків між парою та продовжують становити сімейне життя. Факт одностатевих чи різностатевих стосунків значення не має [21].

Нещодавно Суд також встановив, що спільне проживання також підпадає під категорію «сімейне життя», у випадку коли одностатєва пара, яка була батьками дитини, народженої шляхом гестаційного сурогатного материнства і не мають жодного біологічного зв'язку з жодним із партнерів. Судом визначив, що оскільки вони проживали спільно однією сім'єю понад чотири роки (все життя дитини), то оформлення дитини в прийомну сімю, якою вважалася вказана одностатєва пара і становило одну із форм усиновлення, де учасники вважали одне одного батьками та дитиною [22].

Нерідко вирішення питання про усиновлення одностатєвими парами чи предствниками ЛГБТ спільнот одноосібно здійснюється дискримінаційним шляхом. Так відбувалося у справі «Е.Б. проти Франції», де заявниця, яка перебувала у стосунках з особою своєї статі, хотіла одноосібно подати заяву на усиновлення дитини. Її заяву на отримання дозволу на усиновлення, що було попередньою умовою усиновлення, було відхилено, а Суд встановив, що основною причиною відхилення заяви була її сексуальна орієнтація. Оскільки французьке законодавство надає самотнім людям право усиновити дитину, у цьому праві не може бути відмовлено самотній особі через її сексуальну орієнтацію, оскільки це порушення ст. 8 Конвенції (право на приватне та сімейне життя) у зв'язку зі ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації). Тому, Франція, як і будь-яка інша держава, яка підписала Конвенцію, дозволяючи певним категоріям осіб або парам стати батьками, повинна робити це у спосіб, який не є дискримінаційним за ознакою сексуальної орієнтації [23]. Таким чином, Суд не зобов'язує країни, які підписали Конвенцію, дозволяти самотнім людям усиновлювати дітей, однак, якщо така норма буде встановлена національним законодавством, то в ній має бути відсутня дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації.

У справі «Х та інші проти Австрії» Австрія дозволила усиновлення іншим з батьків для неодружених або незареєстрованих традиційних пар, виключивши при цьому неодружені або незареєстровані одностатєві пари. Суд встановив, що існує різниця у ставленні до неодружених і незареєстрованих одностатєвих і різностатєвих (традиційних) пар щодо їхнього права на усиновлення іншим із батьків. Різниця у ставленні становить дискримінацію за ознакою орієнтації, що суперечать ст.ст. 8, 14 Конвенції [24].

Спадкові права і усиновлення У склад поняття сімейне життя входять і родинні зв'язки. Під сім'єю розуміють не тільки відносини, засновані на шлюбі, а й незаконені природні відносини, а також відносини незаміжньої матері з дитиною. Для захисту сімейного життя в розумінні ст. 8 Конвенції на дитину, народжену поза шлюбом, також поширюється вказаної статті.

У справі «Марк проти Бельгії» заявниця змушена була усиновити власну дитину, народжену поза шлюбом для того щоб у відносинах спадкування дитина мала такі ж права, як і інші члени родини [25]. Подібну ситуацію можемо спостерігати і у справі «Мазурек проти Франції», де мова йшла про обмеження частки у спадщині позашлюбної дитини порівняно з часткою дитини, народженої у зареєстрованому шлюбі [26]. Сам факт народження

дитини створює зв'язок між нею та її батьками, який входить у поняття «сімейне життя». Це передбачає право батька забороняти усиновлення дитини іншим чоловіком, навіть за відсутності будь-яких стосунків між батьком і дитиною. Так у справі «Кіган проти Ірландії», рішення від 26 травня 1994 р., Суд визнав порушення ст. 8 Конвенції з огляду на те, що усиновлення було здійснене без відома та згоди біологічного батька [27].

Захист батьківських прав. Забезпечення права батьків у випадку порушення ст. 8 Конвенції можна знайти в цікавих рішеннях Суду, коли порушення здійснюється державами які законодавчо створюють перешкоди для чоловіка самостійно домагатися встановлення батьківства позашлюбної дитини. У справі «Розанський проти Польщі», на думку Суду, національні органи влади підтвердили факт того, що дитина була юридично визнана іншим чоловіком, і цього виявилось достатньо, щоб відхилити клопотання заявника про визнання його біологічного батьківства. За таких обставин держава не змогла забезпечити заявникові право на повагу до його сімейного життя [28].

Суд дійшов висновку, що національні суди повинні тлумачити чинне законодавство щодо повторного відкриття провадження у світлі наукового прогресу та соціальних наслідків, що виникають у зв'язку з цим. Подібним до попереднього є рішення у справі «Гавлі проти Туреччини», де заявник не міг довести своє батьківство після винесення остаточного рішення національного суду навіть на підставі результатів генетичної експертизи [29]. Поширеними є судові рішення щодо передачі дитини під опіку, коли втручання держави у життя сім'ї шляхом передачі дитини під опіку в іншу сім'ю може здійснюватися лише на благо дитини у випадках, передбачених законом, і при збереженні порядку прийняття рішень, що гарантує участь батьків у розгляді справи та захист їх інтересів [30]. Роблячи це, Суд нагадує про керівний принцип, згідно з яким рішення про опіку, як тимчасовий захід, має виконуватися з кінцевою метою возз'єднання рідних батьків і дитини, і що рішення має бути скасовано, як тільки це дозволять обставини. Суд вважає створення перешкод для возз'єднання сім'ї порушенням ст. 8 Конвенції (рішення від 30 травня 2006 р., справа «Р. проти Фінляндії»). Рішень, що гарантує участь батьків у розгляді справи та захист їх інтересів. Роблячи це, Суд нагадує про керівний принцип, згідно з яким рішення про опіку, як тимчасовий захід, має виконуватися з кінцевою метою возз'єднання рідних батьків і дитини, і що рішення має бути скасовано, як тільки це дозволять обставини. Суд вважає створення перешкод для возз'єднання сім'ї є порушенням ст. 8 Конвенції [31].

Труднощі у встановленні опіки над дитиною виникають навіть у біологічного батька, коли дитина народилася у законному шлюбі, а родичі (бабуся та дідусь) тривалий час чинили опір у спілкуванні батька та дитини. Так, Суд у справі «Хокканен проти Фінляндії» визнав порушенням права на батьківство і невиконання та затримку у виконанні рішення про дозвіл на спілкування з дитиною [32].

На думку Суду, процедури надання батьківських прав, включаючи виконання рішення, вимагають термінового виконання, оскільки зволікання може призвести до настання негативних наслідків у спілкуванні між дитиною та батьками. Проте обов'язок національних органів влади вживати заходів для сприяння возз'єднанню не є абсолютним, оскільки возз'єднання одного з батьків із дитиною, яка деякий час проживала з іншим із батьків, може потребувати підготовчих заходів психологічного характеру. Характер і обсяг такої підготовки залежатимуть від обставин кожного випадку, але розуміння та співпраця всіх зацікавлених сторін завжди є важливими складовими. У ситуації, коли контакт між батьками та дитиною може поставити під загрозу інтереси або права дитини, національні органи влади зобов'язані забезпечити встановлення справедливого балансу між ними [33].

Судова практика щодо права дитини на контакти з батьками у разі роздільного проживання чи розірвання шлюбу – це рішення, суть яких зводиться до тези про те, що держава зобов'язана забезпечити достатню участь батьків у розгляді справ щодо таких контактів у достатньому обсязі для забезпечення необхідного захисту інтересів дитини. Наприклад, у справі «Ельшольз проти Німеччини» (рішення від 13.07.2000) Суд визнав, що відхилення клопотання дитини про контакти з батьком та відсутність слухання в районному суді становили порушення ст. 8 Конвенції [34]. Цікавим і заслуговуючим на рекомендацію нашим судам, які досить часто ігнорують слухання малолітніх дітей, є рішення у справі «Сахін проти Німеччини» (рішення від 11 жовтня 2001 р.) про порушення ст. 8 Конвенції, де національні суди не враховали думку 5-річної дитини щодо контактів з батьком, якому німецькі суди відмовили у доступі до спілкування з дитиною [35].

Нерідко справи щодо батьківства стосуються і осіб з нетрадиційною орієнтацією та їх реалізацією права на сімейне життя. Так, у справі X, Y I Z проти Сполученого Королівства, в одностатевій парі жінок, одна з них народила дитину внаслідок штучного донорського запліднення. Інша партнерка подала заяву на визнання її батьком, однак отримала відмову, оскільки реалізувати своє право на батьківство може лише біологічний батько дитини, в даному випадку – донор біологічного матеріалу для запліднення. Крім того, беручи до уваги інтереси дитини, Суд розтлумачив, що права жінки-трансесуала у всіх інших юридичних випадках залишається незмінним, оскільки в майбутньому вона сама може народити і стати матір'ю. У даному випадку Суд виявив відсутність порушення ст. 8 Конвенції, оскільки держава-відповідач не зобов'язана визнавати особу батьком дитини небіологічного батька [36].

Цікавою з точки зору доказування батьківства є і справа «Міцці проти Мальти». Цивільний кодекс Мальти (ст. 70) дозволяв батькові відмовитися від батьківства лише на підставі фізичної неможливості співжиття або окремого проживання протягом можливого періоду зачаття. Лише у 1993 р. до вказаного кодексу були внесені зміни, які дозволяли чоловікові відмовитися від дитини на підставі подружньої зради за умови пред'явлення додаткових доказів, у тому числі генетичної експертизи протягом 6 місяців після народження дитини. Жорстке застосування строку в поєднанні з відмовою Конституційного Суду Мальти позбавило можливості позивача реалізувати права, гарантовані ст.ст. 6, 8 Конвенції (право на справедливий суд, право на сімейне життя). Суд також зазначив, що національне законодавство не дозволило заявнику надавати дані генетичної експертизи для того, щоб сімейні стосунки, про які йдеться, регулювалися біологічною достовірністю, а не юридичною презумпцією [37].

Є багато рішень Суду, які підкреслюють, що у справах про опіку над дітьми потрібна особлива ретельність щодо дотримання розумного часу розгляду, який вимагається ст. 6 ЄКПЛ. Наприклад, у рішення від 5 квітня 2005 р. «Монорі проти Румунії та Угорщини» суд виявив порушення права на справедливий суд при розгляді справи про опіку над неповнолітньою, оскільки провадження розпочалося 28 квітня 1999 року і завершилося 21 січня 2004 року, що суперечить нормі, визначеній у ст. 6 Кон-

венції: «Кожен при вирішенні питання про його права та обов'язки цивільного характеру ... має право на ... розгляд справи протягом розумного строку...» [38].

Таким чином, ознайомлення з розглянутою прецедентною практикою є цікавим і надихає критично поглянути на законодавство та практику національних судів, та критично порівняти законодавчі норми інших країн, також не завжди ідеальні, і не рідко суперечать судовій практиці Європейського суду з прав людини.

Наслідки рішень Європейського суду з прав людини є різноманітними і можуть розглядатися як на рівні наслідків для самого заявника, так і на більш широкому рівні, пов'язаному з більшим обсягом їхнього впливу через важливість Суду, як вищого органу, що тлумачить Конвенцію та оцінює відповідність поведінки держав її нормам, з точки зору права та моралі. Відповідно до ст. 46 Конвенції, держава зобов'язана виконати рішення Суду. Це призводить до зобов'язання здійснити *restitutio ad integrum* і виплатити компенсацію. Це стосується заявника, чий права порушені, тобто особи, яка виграла справу в Суді. Суд формулює рекомендації щодо цього, зокрема в т.зв. пілотні рішення, винесені у справах, у яких він знаходить нефункціональні правові рішення держав-учасниць чи судову практику на національному рівні, що призводить до порушення норм Конвенції. Часто навіть без цих рекомендацій держава змінює своє законодавство після того, як Суд визнає порушення Конвенції.

Висновки. Захист сім'ї та права на шлюб займає одне з пріоритетних місць в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, як з точки зору кількості статей Конвенції та додаткових протоколів, так і значної кількості поданих до Суду заяв у цій сфері та прийнятих рішень на користь заявників. Практика Суду сприяла змінам у законодавстві та судовій практиці багатьох країн щодо таких питань, як право на спадкування позашлюбними дітьми, зміна свідомства про сімейний стан трансесексуалів, право біологічного батька на встановлення батьківства, а також права на те, щоб діти були заслухані судом з приводу того, кому з батьків довірити здійснення батьківських повноважень щодо них, усиновлення одностатевими парами, а також у багатьох інших питаннях.

Суд перетворює Конвенцію, якій понад 60 років, на живий інструмент для захисту різного роду сімейних прав, враховуючи те, що змінюються суспільні потреби та пріоритети, беручи до уваги еволюцію поглядів і оцінок у сучасних суспільствах щодо таких питань, як: фактичне існування шлюбних відносин, легалізація одностатевих союзів, можливість усиновлення як подружжям, так і одноосібно, поводження з позашлюбними дітьми, зміна статі чи ставлення до меншин.

Права, перелічені в Конвенції, становлять мінімальний стандарт, який повинні поважати держави-учасниці ЄКПЛ. Це не означає, що державам не можна створювати вищі стандарти. Як правило, там, де стандартів дотримуються, немає порушень Конвенції. У той же час норми Конвенції, роблять Суд живим інструментом для захисту сімейних прав, надаючи їм значення, адаптоване до мінливих умов життя та поглядів, у яких людська гідність нади-хає забезпечувати її кращий захист не зважаючи на стать, вік, суспільне становище та інші особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
2. Воюта Дмитро. Право на повагу до приватного та сімейного життя у практиці ЄСПЛ: case study справи проти України за 2023 р. Центр демократії та верховенства права. February 21, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/yespl-case-study-2023/>
3. Wright Danaya C. (2015) "Inheritance Equity: Reforming the Inheritance Penalties Facing Children in Nontraditional Families" *Cornell Journal of Law and Public Policy*. Vol. 25 : Iss. 1 , Article 1. URL: <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Inheritance-Equity.pdf>
4. Sharma Rahul. The Family and Family Structure Classification Redefined for the Current Times. *Journal of Family Medicine and Primary Care* 2013 Oct-Dec; 2(4): 306–310. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4649868/>
5. Fomina L. Yu. Right to respect for private and family life and public service: practice of the European Court of Human Rights. April 2020 URL: <https://www.researchgate.net/signup.SignUp.html>

6. Tryfonidou Alina. The Parenting Rights of Same-Sex Couples under European Law Marriage, Families and Spirituality. Publisher: Peeters Online Journals, 25 (2). pp. 176-194. URL: <https://centaur.reading.ac.uk/90835/1/Tryfonidou%20-%20parenting%20rights%20of%20same-sex%20couples.pdf>
7. Bei-wen Lee Samantha. The Equal Right to Parent: Protecting the Rights of Gay and Lesbian, Poor, and Unmarried Parents N.Y.U. Review of Law & Social Change. Legal Scholarship for Systemic Change URL: <https://socialchangenyu.com/review/the-equal-right-to-parent-protecting-the-rights-of-gay-and-lesbian-poor-and-unmarried-parents/>
8. Алексеева О.В. Місце та роль принципу Child best interests у сфері реалізації батьківських прав та обов'язків. Theoretical and empirical scientific research: concept and trends. July 24, 2020. Oxford, United Kingdom. Volume 4. S. 48-49. URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/107702360/4069-libre.pdf>
9. Соловей А. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав.: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право / Розділ 3. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Том 1 № 72 (2022). С. 161-165. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266883>
10. Ляшенко Н.О. Сучасні альтернативні форми шлюбу. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. Вип. 45. С. 223-230 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/1cd4a804-e487-40ba-9bfd-507c1a276132/full>
11. Right to respect for private and family life, home and correspondence. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Updated on 31 August 2022. European Court of Human Rights. P. 77/172. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_8_eng
12. Слюсар Л.І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2. С. 26-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_4
13. Miller Joshua (2001) "Family and Community Integrity," *The Journal of Sociology & Social Welfare*: Issue 4 December Vol. 28: Iss. 4, Article 3. Western Michigan University. URL: <https://scholarworks.wmich.edu/>
14. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Міжнародний документ від 04.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
15. Case of Schalk i Kopf v. Austria. Application no. 30141/04/ Furst section. Judgment. Strasbourg. 24 June 2010. Final 22/11/2010. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-99605>
16. Cabaj Oksana, Lachacz Olga. Dziecko przysposobione: prawna ochrona więzi rodzinnej rodzica z dzieckiem na przykładzie wybranych orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. *Studia Prawnoustrojow*. Journal article. 2018. S. 77-91. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/>
17. Przeszkody w swobodnym przepływie tęczywch rodzin w UE. Departament Tematyczny ds. Praw Obywatelskich i Spraw Konstytucyjnych Dyrekcja Generalna ds. Polityki Wewnętrznej Unii Europejskiej PE 671.505 – grudzień 2021 r. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/671505/IPOL_STU\(2021\)671505_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/671505/IPOL_STU(2021)671505_PL.pdf) c. 78-81
18. Fenton-Glynn Claire. Adoption. Oxford Academic. December 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198787518.003.0011>
19. Gas and Dubois v. France (25951/07) 15.03.2012. European Court of Human Rights. Judgment 15.3.2012. Section V. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
20. Рішення палати у справі «Фретте проти Франції». Комюніке Секретаря Суду. (Chamber Judgment in the Case of Frette v. France (№ 36515/97)). 26.02.2002. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=455>
21. Affaire Honner c. France. (Requête no 19511/16). Arrêt. Cinquième Section. Strasbourg. 12 novembre 2020. Définitif. 12/02/2021. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/spa#%22itemid%22:%22001-205800%22>
22. Case of Valdis Fjölhnsdóttir and others v. Iceland. (Application no. 71552/17). Third section. Judgment. Strasbourg. 18 May 2021. Final. 18/08/2021. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209992>
23. E.B. v. France [GC] – 43546/02. European Court of Human Rights. Judgment 22.01.2008 [GC] URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-2311>
24. X and Others v. Austria [GC] – 19010/07. European Court of Human Rights. Judgment 19.02.2013 [GC]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-7427>
25. Case of Marckx v. Belgium. (Application no. 6833/74). Judgment. Strasbourg. 13 June 1979. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534>
26. Case of Mazurek v. France. (Application no. 34406/97). Third section. Judgment. Strasbourg. 1 February 2000. Final. 01/05/2000. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58456>
27. Case of Keegan v. Ireland. (Application no. 16969/90). Court (Chamber). Strasbourg. Judgment. 26 May 1994. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881>
28. Case of Różański v. Poland – 55339/00. May 2006. Information Note on the Court's case-law No. 86. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:%22002-3334%22>
29. Case of Tavli v. Turkey. 9 November 2006. Judgment. Final 09/02/2007. European Court of Human Rights. Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77936>
30. Cichoń Zbigniew. Prawa rodziny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. *Palestra* 7-8/2013. URL: <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2013/artukul/prawa-rodziny-w-orzecznictwie-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka-w-strasburgu>
31. Case of R. v. Finland. (Application No. 34141/96) Fourth section. Judgment. European Court of Human Rights. Strasbourg. 30 May 2006. Final. 30.08.2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-75533%22>
32. Case of Hokkanen v. Finland European Court of Human Rights. Strasbourg. September-October 1994. 5 Hum. Rts. Case Dig. 243 (1994). URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd5&div=161>
33. Case of Maire v. Portugal (Application No. 48206/99). Third section. Judgment. European Court of Human Rights. Strasbourg. 26 June 2003. Final. 26/09/2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-61184>
34. Egbert Elsholz against Germany. (Application No. 25735/94). Report of the Commission (adopted on 1 March 1999) European Commission of Human Rights. Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-46166>
35. Case of Sahin v. Germany (Application No. 30943/96). Judgment. Strasbourg. European Court of Human Rights. 8 July 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194>
36. X,Y and Z. v United Kingdom (Application No. 21830/93). Court (Grant Chamber) European Commission of Human Rights. Strasbourg. 22 April 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58032>
37. Case of Mizzi v. Malta. (Application No. 26111/02). Judgment. Strasbourg. European Court of Human Rights. 12 January 2006. Final 12/04/2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71983>
38. Case of Monori v. Romania and Hungary (Application No. 71099/01). Judgment. Strasbourg. European Court of Human Rights. 5 April 2005. Final 05/07/2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68713>